

OM PEDAGOGIK OCH ENHETEN MELLAN KONST, VETENSKAP, RELIGION

Av Agnes Nobel

Rudolf Steiner talar om konst, vetenskap och religion som samhällets tre stöttepelare. Han menar att vi mera bör lära oss att se till enheten mellan dessa än att så ofta betona hur de skiljer sig åt. Drömmen om en universell kunskap är gammal men blir alltmer aktuell. I en globaliserad värld blir olika kulturers olika perspektiv viktiga delar av kunskapsväven.

Inom vetenskapen har specialisering och avgränsning lett till framgångar men samtidigt har detta också varit till förfång för människans förmåga till överblick och att se komplexa sammanhang. Naturvetenskap och teknik dominerar sedan länge och alltmer framför humaniora, konsten och det egna skapandet inom forsknings- och utbildningsplanering. Det har bidragit till att människan och hennes roll, när det gäller att styra tekniken mot en hållbar samhällsutveckling, kommit att underskattas. Människans psykologi, värderingar, attityder, genus och hälsa, har att göra med svåråtgärliga inre aspekter, som i sin tur rör vid religiösa upplevelser såsom det själsliga, andliga, spirituella, etiska. Sådant hänger också samman med vilken teknik och vilken forskning och utbildning som premieras. Att söka överbrygga klyftan mellan de två s k kulturerna - det naturvetenskapligt/tekniska å ena sidan och kultur, humaniora och konst å den andra - var en grundläggande strävan hos Steiner.

Jag har länge forskat kring gränssområdet mellan konst och vetenskap. 1984 utkom boken "Hur får kunskap liv? Om konst och eget skapande i undervisning". Därefter ville jag undersöka om det gick att förstå varför man inom waldorfpedagogiken la så stor vikt vid det konstnärliga övandet. Min forskning kring detta har mer utförligt presenterats i boken "Filosofens knapp. Om konst och kunskap och waldorfpedagogikens okända bakgrund".¹ Jag går i denna text vidare och lyfter fram vissa tankar hos Steiner kring den tredje stöttepelaren - den religiösa dimensionen som inslag i kunskapandet. Steiner väjer inte för de stora sammanhangen såsom samspelet människa-jord-kosmos. Han betonar vikten av att var och en självständigt prövar de tankar han för fram. Det som här framhålls är mitt personliga urval, så som jag uppfattat frågorna. Det gäller mer eller mindre all forskning, men i särskilt hög grad forskning kring Steiners sällsynt omfattande verk.

Att se människan - Goethes impuls förs vidare

21 år gammal och nyutexaminerad från Wiens tekniska högskola, får Steiner uppdrag att forska kring Goethes omfattande naturvetenskapliga arbeten. Forskningen sker inom ramen för ett stort projekt att ge ut Goethes samlade verk, där Tysklands främsta goetheexperter svarar för övriga delar av verket. Steiner ägnade sig åt denna forskning under 14 år och framhåller hur detta arbete utgjorde grunden för det han senare i livet utträttade.²

Steiner framhöll att drivkraften för Goethes naturforskning var den djupa oro han kände för vart hans tids vetenskapliga forskning skulle leda i förlängningen. Newton var den framstående företrädaren för den mekanistiska världsbild, vetenskaps- och människosyn som efter honom kommit att dominera utvecklingen inom forskning och utbildning. Det som oroade Goethe i Newton's färganalys var att han utelämnade människan som upplever färgerna. Också naturvetenskapen är enligt Goethe en eminent mänsklig verksamhet. Han fann sin tids utbildning alltför abstrakt teoretiserande där specialisering och ämnesprestationer i isolerade faktaöar premierades framför den gamla universitas-tanken. Han nöjde sig inte med fysikens nyktert sakliga studium av färgerna och han var den förste som systematiskt studerade hur färgerna verkar när man ser dem. Han insåg vikten av subjekt-objektrelationen i forskningsprocessen. Med utgångspunkt från ett mer dynamiskt betraktelsesätt ville han utveckla våra förmågor som människor - vår "åskådande omdömesbildning" som han kallar det. Själv ansåg Goethe att hans forskning kring färgläran var det viktigaste han företog sig och han betonade att hans arbete endast utgjorde en början, som han hoppades skulle bli en impuls för andra att gå vidare.

1 A.Nobel, "Hur får kunskap liv?", Statens Kulturråd, 1984, 2001. "Filosofens knapp. Om konst och kunskap och waldorfpedagogikens okända bakgrund". Carlssons, 1991, 1999.

2 R. Steiner, "Goethes naturwissenschaftliche Schriften". Verlag freies Geistesleben, 1962

Steiner verkade vidare i denna anda. Även för honom var det viktigaste att utveckla människan - en människa som inte enbart var en mekanism, en fysisk kropp utan även något mer som skiljer henne från maskinen och som har med det inre andliga och själen att göra. Han kallade den rörelse han så småningom utvecklade "antroposofi" och menade därmed inte i första hand "visdom om människan" utan snarare att "bli medveten om sin mänsklighet" på gott och på ont.

Konstnär och forskare i en person

Det märkliga med Goethe var enligt Steiner att han var både konstnär och forskare i en och samma person. Det var detta som bidrog till att hans verk blev så fullödigt vad gäller naturlyriken såväl som naturforskningen. Goethe arbetade hela livet parallellt som författare och som forskare med ett noggrant vetenskapligt experimenterande särskilt kring färgens väsen men också med andra frågor gällande växternas metamorfos m m. Han tecknade också ständigt och skärpte därigenom sin egen "åskådande omdömeskraft". Hans metod handlar om att "förbli bland fenomenen" och om den egna iakttagelseförmågan och praktiska erfarenhetens betydelse. Hans färglära misstolkas ofta - den måste göras.

Vänskapen mellan Goethe och den mycket yngre Schiller- som var diktare och tillika professor i filosofi - blev av stor betydelse för bägge. De läste varandras verk och utbytte tankar i samtal och brev. Den första bok Steiner gav ut inom ramen för sin goetheforskning gav han titeln "Grundlinjer till en kunskapsteori enligt Goethes världsåskådning, med särskilt avseende på Schiller", 1886. Och Schiller skrev sina kända "Brev om människans estetiska fostran" med Goethes egen bildningsväg som förebild. Brevens är inte lätta att läsa. Kortfattat handlar de om hur människan drivs av två drifter - stoffdriften och formdriften. Människan är endast fri och människa fullt ut i ett mellanled - i leken, som konstnär. Det är då hon själv fritt kan skapa en levande balans mellan stoff och form, mellan ett kaotiskt flöde av begär, information mm å ena sidan och den ordning som formen och naturlagarna innebär å den andra. Det är endast den fria skapande människan själv som har den förmåga till överblick som kan ge mening och sammanhang. Som fri, levande, skapande människa tar hon ansvar och medverkar aktivt i utvecklingen. Dessa Schillers brev var så betydelsefulla enligt Steiner, att han ansåg att varje människa och särskilt lärare borde bära med sig breven i fickan - som en meditationsbok.

Goethe och Schiller levde och verkade i skuggan av franska revolutionen, napoleonkrig och industrialismens början. I tider av stark omvälvning och krig blir det extra aktuellt att ställa sig frågan vem människan är och hur hon fostras och utbildas. Det är också i sådana tider som konsten och den estetiska fostran brukar få aktualitet. Steiners waldorfpedagogik tillkom i det kaos som Tyskland och Europa befann sig i skuggan av första världskriget. Många andra skolor med hantverk och konst som bas utvecklades också vid denna tid - bl a Bauhauskolans första kurs som utvecklades av Johannes Itten och Walter Gropius, Rabindranath Tagore - "Österns Goethe" som han kallats - skapade i Indien en skola grundad på konst och i Sverige kämpade Carl Malmstens för att få gehör för sina omfattande pedagogiska visioner i samma anda. Och det var efter det andra världskriget som Herbert Read skrev sin kända bok "Education through art" och Loris Malaguzzi utvecklade Reggio Emiliaförskolan i Italien.

Det mesta Goethe gjorde var pedagogik

Senare forskning har framhållit att det mesta Goethe gjorde egentligen var pedagogik.³ Kunskaps- och bildningsfrågan speglas i nära nog hela hans verk och under hela hans liv. I självbiografin "Dikt och Sanning" skriver han om sin egen bildningsgång. "Wilhelm Meisters läroår" skrevs tidigt i livet. Schiller uppmanade honom att fortsätta romanen. Först 34 år senare utkom "Wilhelm Meisters Wanderjahre oder die Entsagenden", som speglar Goethes erfarenheter efter ett långt liv. Här ingår den sk Pedagogiska provinsen⁴ där betydelsen av omgivningen, social gemenskap, hantverk och den egna praktiska erfarenheten betonas mera. Vördnad framhölls här som en viktig grund för den nya uppfostran och det nya samhället. En stor del av boken består av "Maximen und reflexionen"

³ Goethe Handbuch 4/2, 1998/99, Pädagogik, Michael Niedermeier

⁴ Finns publicerad i "På Väg -tidskrift för waldorfpedagogik" nr 1/2014

kring vetenskap mm. Goethe själv sa sig ha blivit förvirrad av mångfalden och boken var och är än idag omdiskuterad.⁵ Den är omöjlig att läsa enligt vissa och lika omistlig enligt andra. Intressant nog har den aldrig översatts till svenska, men finns både på norska och danska.

Kunskapsdramat "Faust" följde Goethe också hela livet. Del I publicerades tidigt medan del II inte fick utges förrän efter hans död. Längre var det endast del I som spelades. Stor uppmärksamhet gavs när man för första gången, som det sas, skulle spela båda delarna i Hannover med anledning av millennieskiftet år 2000. Att antroposoferna sedan 1938 fram till idag regelbundet vart fjärde år spelat båda delarna, förbigicks helt av massmedia. En av de främsta Goetheforskarna under Steiners tid - Herman Grimm - fick kanske rätt när han redan då framhöll att ingen kommer att förstå vad Goethe menade förrän år 2000.

Kunskapens inre enhet

Steiner utgår ifrån Goethe när han utvecklar sina tankar kring enheten mellan konst, vetenskap och religion i olika sammanhang. Bl a sker detta i ett föredrag han höll i samband med den antroposofiska rörelsens andra internationella konferens i Wien 1922. Föreläsningsserien omfattade 10 föredrag som utgetts under namnet "Världsmotsättningar mellan väst och öst".⁶ Han säger i tredje föredraget: "Om vi använder oss av det tänkande, som i vår tid är speciellt ägnat för naturforskning och som vi genom arv och uppfostran skolar oss till, och därvid bildar vad vi kallar vetenskapliga föreställningar, då skiljer vi strängt dessa föreställningar från det vi kallar konstnärlig och religiös upplevelse. Det är just det karaktäristiska hos vår tid att en modern människa kräver en vetenskap som inte omfattar någonting av konstnärligt skapande och konstnärlig åskådning och inte heller någonting av det som är föremål för ett religiöst medvetande, en religiös hängivelse till världen och gudomen. Det är utmärkande för vår civilisation. Och det är alltmer utpräglat ju längre vi går västerut. Det karaktäristiska för en modern människa är att hon skiljer på vetenskap, konst och religion. "... "...det som måste sökas och som kan skapa förståelse mellan öst och väst är harmoniseringen av religion, konst och vetenskap och den inre enheten mellan dem. Och till denna inre enhet vill den antroposofiska världs- och livsåskådningen leda." Steiner avslutar föredraget med följande tankvärda och som han säger "sköna" ord av Goethe:

Wer Wissenschaft und Kunst besitzt,	Den som har vetenskap och konst,
hat auch Religion;	har också religion;
Wer jene beide nicht besitzt,	Den som inte äger dessa bägge,
Der habe Religion	må ha religion.

Flera av de mest framträdande fysikerna började ompröva sitt tänkande kring mänskligt vetande i samband dels med den revolution som den klassiska fysiken genomgick kring 1910 och också som en följd av att man efter två världskrig sett följderna av den tekniska vapenutvecklingen. Fysiker såsom Born, Heitler, v Weizsäcker och särskilt Heisenberg började i artiklar och föredrag fråga sig vad det egentligen var Goethe hade menat. (Se vidare Nobel,1999)

Heisenberg, som såsmåningom blev ordförande i Goethe Gesellschaft, framhöll bl a att det främsta kulturvärdet låg i det som han uppfattade vara Goethes primära syfte med sina färgstudier, nämligen att " försvara den sinnliga perceptionsvärlden och de subjektiva kvalitetsvärdena mot anloppet av den fysiska forskningens matematiska abstraktion".(1952) I ett föredrag 1967 säger han om Goethes naturvetenskapliga skrifter: "Måhända innehåller de ett frö, som genom omsorgsfull vård kan bringas till utveckling, särskilt när 1800-talets något naiva framstegstro fått vika undan för ett nyktrare betraktelsesätt...Vi har ännu idag att lära av Goethe, att man icke till förmån för ett kunskapsorgan, förmågan till rationell analys, får låta andra förtvina."

⁵ "Goethes Roman `Wilhelm Meisters Wanderjahre oder die Entsagenden. Quellen und Komposition´. A.Klingenberg i Beiträge zur Deutschen Klassik, Hsg H.Holzhauser, Aufbau Verlag, Berlin 1972

⁶ R.Steiner, "Världsmotsättningar mellan väst och öst". Antroposofiska bokförlaget

Niels Bohr lade under de sista 30 åren av sitt liv vikt vid att försöka förena till synes antitetiska synsätt och kom via kvantfysiken då fram till sin komplementaritetsprincip, som han ville se som en hörnsten i en ny epistemologi med universell signifikans – inte bara för fysiken utan även vad gäller andra discipliner. Detta skriver Bohr om i kapitlet "Kunskapens enhet" i sin bok "Atomfysik och mänskligt vetande", 1954. Det är i totaliteten som man på ett uttömmande sätt kan få all möjlig information om objekten, snarare än genom att i så hög grad söka åtskillnader. Han menade att studiet av interaktionen mellan subjekt och objekt även kan ha en betydelse för en bättre förståelse för den ömsesidiga interaktionen mellan naturvetenskapliga och humanistiska traditioner. Han framhöll att människor tycks överhuvudtaget ha svårt att acceptera grundläggande dualismer utan att sträva efter deras ömsesidiga upplösning eller reduktion. Han trodde att det kanske främst var en fråga om tid – mer tid för att assimilera ett nytt tema på ett tillräckligt vittomfattande sätt.

Hjärnfysiologen Roger Sperry är en annan forskare av intresse vad gäller olika aspekter av kunskapens inre enhet. Två år efter att han fått nobelpris i medicin skrev utkom boken "Science and Moral Priority – Merging Mind, Brain and Human Values", 1983⁷. Här konstateras att människan rent fysiologiskt har anlag för att göra mer övergripande analyser, känslomässiga värderingar m m som närmast har med den konstnärliga förmågan att göra. Men anlagen måste ständigt övas för att inte ligga i träda. Så är nu fallet, enligt Sperry, bl a på grund av att våra utbildningssystem i så hög grad koncentrerar sig på att öva upp vår logiskt analytiska förmåga framför de konstnärliga anlag som alla människor också har.

När Goethes forskning omnämns i Sverige framkommer en splittrad bild. Här framhålls inte sällan att det där borde han inte ha ägnat sig åt. Uppslagsboken NE skriver angående Goethes forskning att det handlade om en "skarp men förfelad kritik". Och samtidigt framhåller en ledamot av Svenska akademien Goethes "monumentala helgjutenhet".⁸

Goethe får avsluta även detta avsnitt med följande ord:

"Wer will was Lebendiges erkennen und beschreiben,

sucht erst den Geist herauszutreiben;

Dann hat er die Teile in seiner Hand,

Fehlt, leider! nur das geistige Band."

Och också

"Wie alles sich zum Ganzen webt

Eins in dem andren wirkt und lebt. "

Mycket av den lyrik Goethe skrivit går egentligen inte att översätta. Hans exceptionella språkkänsla, rytm, flow förloras i en ordagrann översättning: "Den som vill förstå och beskriva något levande/ söker först att driva bort geisten(det andliga) / Då har han delarna i sin hand. / Saknas bara, tyvärr! det andliga bandet." Och: "Såsom allt vävs samman till en helhet/ verkar och lever det ena i det andra."

Det andliga bandet och konsten som brygga

Steiner levde och verkade i modernitetens Europa men vid sidan om mainstream-riktningar. Han ville betona det levande och mycket annat som sorteras bort och förbises när kraven på det som kan räknas, mätas och analyseras blir för stora. Det handlade för honom om att lyfta fram de andliga frågornas genomgripande betydelse i en tid och en kultur som enligt honom i alltför hög grad var färgad av materialism, kapitalism, mekanistisk vetenskapssyn såväl som av en kyrka som tagit patent på det andliga. Därmed väckte han indignation hos många.

⁷ R.Sperry, "Science and moral Priority. Merging Mind, Brain and Human Values. Basil Blackwell, Oxford.

⁸ Anders Olsson, Under strecket,Svenska Dagbladet 1.8.13

Han var under tio år ordförande i den tyska grenen av teosofin, som grundats av madame Blavatsky och vars huvudtanke var religionernas enhet. Under tiden 1903-18 höll han c:a 200 offentliga föredrag i Berlins Architektenhaus bl a om vitt skilda ämnen och samhällsfrågor. Många framträdande konstnärer som vistades i Tyskland intresserade sig under denna tid för teosofin – t ex Mondrian, Klee, Munch, Strindberg och Kandinsky. Vad gäller Kandinsky är det väl belagt att han lyssnat till Steiner under den tid då han skrev den för modernismen grundläggande boken "Om det andliga i konsten". Han refererar till Steiner. Och Strindberg hade böcker kring Goethes naturvetenskapliga forskning och även av Steiner i sitt bibliotek⁹

Steiner framhöll hur kyrkans under hundratals år starka dominans efterträts av vetenskapen. Med tiden hade också vetenskapen, som förbisåg de andliga perspektiven, blivit alltför dominant. Det blev därför viktigt att fästa mera avseende vid konsten och det andliga i konsten. Detta tänkande blev en grund för waldorfpedagogikens utformning liksom även för fortbildningen av vuxna, som skall verka inom olika antroposofiskt grundade verksamheter. Med dagens språkbruk kan man säga att utbildningarna såväl som forskningen skulle ske på både vetenskaplig och konstnärlig grund. Det handlade inte om att alla skulle bli konstnärer utan om att öva upp och utveckla de konstnärliga anlag som finns inom varje människa, men som länge fått ligga i träda. Detta har också visat sig vara i enlighet med senare hjärnfysiologiska forskning.

Idag är det också via konsten som Steiner först visat sig få genomslagskraft hos offentligheten. Det har skett genom de svarta tavlor som han målade i anslutning till sina föreläsningar och som bevarats och idag gör starkt intryck på en häpen konstvärld i olika världsdelar. Vid 2013 års Venedigbiennial, som hade kunskap som tema, presenterades 60 av dessa stora tavlor som en inkörsport till biennalen.

Efter att själv ha forskat många år kring Steiner fascinerar mig alltmer själva fenomenet Steiner. Det är en del jag inte förstår av det jag läst. Men kanske beror detta på den skolning jag fått och den kultur jag lever i? Obestridligt är dock, anser jag, att Steiner både teoretiskt och framförallt praktiskt visat sig vara osedvanligt framsynt inom många skilda fält. Med förundran har jag under alla åren iakttagit hur de åsikter och sammanhang som han fäster vikt vid vanligen helt förbisätts av forskarna eller motarbetats i hätska ordalag, inte sällan på ovetenskapliga grunder. Och samtidigt anses han nära nog genial av många andra runt om i världen också bland forskare och konstnärer ur det främsta avantgardet.

Vi kan inte lösa problem genom att använda samma sorts tänkande som vi hade när vi skapade dem, sa Einstein. Internationellt hörs idag då och då krav på "rethinking science" och "rethinking education". Utbildningsdebatten i Sverige visar föga spår av detta. Jag ser det som en både angelägen och inspirerande uppgift framöver för forskare såväl som för politiker att mer allsidigt förutsättningslöst bekanta sig med grundtankarna bakom waldorfpedagogiken. Undervisningen i waldorfskolan kan sägas vara ett försök att finna en pedagogik på både vetenskaplig och konstnärlig grund där den aktivt skapande människans fostran står i centrum. Kanske behövs konsten för att inte säga leken som ett nödvändigt inslag i kunskapsväven om vi med större frimod ska kunna komma ur våra ständigt ökande krav på kontroll och bevis i en levande verklighet full av svårfångade sanningar?

9 Se Göran Fant, Antropos –Tidskrift för antroposofi. Nr

